ANNALES
UNIVERSITATIS MARIAE CURIE-SKŁODOWSKA
LUBLIN — POLONIA
VOL. VII, 10 SECTIO H 1973

Instytut Ekonomiki Produkcji
Wydział Ekonomiczny UMCS

Stefan OGRODNIK

Przychody pieniężne gospodarstw indywidualnych w województwie lubelskim w latach 1958—1970

Денежные доходы в единоличных крестьянских хозяйствах Люблинского воеводства в 1958—1970 гг.

The Takings of Individual Farms in the Lublin Province in the Years 1958—1970

Na temat sytuacji dochodowej gospodarstw indywidualnych istnieje wiele sprzecznych poglądów, co wynika głównie z braku pełnych, wiarygodnych informacji. Ogólnie dostępne informacje GUS o globalnej sumie dochodów z produkcji rolniczej nie dają jeszcze dostatecznej podstawy do właściwej oceny zmian zachodzących w finansowej sytuacji wsi. Zmiany w tej sytuacji określają bowiem następujące czynniki: [1]

1) skala i tempo wzrostu dochodów realnych z produkcji rolniczej, w tym zwłaszcza części przeznaczonej na konsumpcję;

2) tempo powiększania się dochodów ludności rolniczej z pracy poza rolnictwem;

3) postęp w zakresie korzystania przez ludność rolniczą z funduszu konsumpcji zbiorowej;

4) tempo odpływu ludności z rolnictwa, określające skalę zmian dochodów w przeliczeniu na jednego zatrudnionego i na jednego członka rodziny;

5) zakres dofinansowywania zdolności inwestycyjnej gospodarstw chłopskich w formach pozadochodowych.

Aktualny stan statystyki dochodów i warunków życiowych ludności wiejskiej oraz zaawansowania badań naukowych w tym zakresie nie po-

[1] M. Brzózka: *Sytuacja dochodowa i warunki życiowe ludności rolniczej w latach 1971—1980*, „Zagadnienia Ekonomiki Rolnej" 1971, nr 5, s. 137.

zwalają na pełne omówienie działania wszystkich tych czynników. Na podstawie dostępnych aktualnie danych można jedynie zasygnalizować pewne ogólne tendencje w tej dziedzinie. Z tego względu w niniejszym artykule zostanie dokonana próba oceny sytuacji dochodowej gospodarstw chłopskich w woj. lubelskim na podstawie szacunków ich przychodów pieniężnych, pochodzących jedynie z trzech podstawowych źródeł: 1) ze zrealizowanej produkcji towarowej rolnictwa; 2) z zarobkowania poza własnymi gospodarstwami; 3) z tytułu zaciąganych kredytów rolniczych. Powyższe szacunki zostaną dokonane w przekroju rejonowym, z uwzględnieniem podziału województwa lubelskiego na 4 rejony ekonomiczno-rolnicze, różniące się między sobą jakością gleb, stopniem uprzemysłowienia i poziomem ogólnego rozwoju gospodarczego.[2]

Do pierwszego rejonu rolniczego zaliczyliśmy 6 powiatów północnych woj. lubelskiego, a manowicie powiaty: bialski, łukowski, radzyński, parczewski, lubartowski i włodawski. Rejon drugi — uprzemysławiany — obejmuje tylko powiat puławski pozostający pod wpływem dużej inwestycji przemysłowej, jaką jest kombinat azotowy w Puławach. Rejon trzeci — rolniczo-przemysłowy — obejmuje południową część województwa lubelskiego z powiatami: lubelskim, opolskim, bełżyckim, bychawskim, kraśnickim, krasnystawskim, chełmskim, zamojskim, hrubieszowskim i tomaszowskim. Rejon czwarty — rolniczy — obejmuje 2 południowe powiaty rolnicze: biłgorajski i janowski.

W związku ze zróżnicowaniem ekonomiczno-rolniczym woj. lubelskiego występują także znaczne różnice w sytuacji dochodowej gospodarstw chłopskich. Stąd istnieje konieczność badań w układzie rejonowym.

PRZYCHODY Z PRODUKCJI TOWAROWEJ ROLNICTWA

Podstawowym źródłem przychodów pieniężnych ludności rolniczej jest sprzedaż produktów rolnych. Przychody pieniężne z tego źródła w sposób decydujący wpływają na rozwój ekonomiczny gospodarstw i na poziom życiowy ludności rolniczej.[3] Należy podkreślić, że dokładne oszacowanie przychodów pieniężnych gospodarstw chłopskich, pochodzących ze sprzedaży produktów rolnych, jest dość skomplikowane. Wynika to przede wszystkim ze zróżnicowania form zbytu produkcji rolnej i rozproszenia instytucji dokonujących skupu. Zbyt produktów rolnych dokonuje się

---

[2] Biorąc pod uwagę warunki przyrodnicze dotychczas przyjmowano podział woj. lubelskiego na 3 rejony (zob. praca zbiorowa *Rolnictwo województwa lubelskiego*, PWRiL, Warszawa 1968, s. 32). W niniejszym artykule przyjęto 4 rejony, wyodrębniając uprzemysławiany powiat puławski w oddzielny obszar ekonomiczno-rolniczy.

[3] W. Wiśniewski: *Dochody ludności chłopskiej z produkcji rolniczej w powiecie bełżyckim w latach 1966—1968*, „Nowe Rolnictwo” 1969, nr 20, s. 5.

bowiem zarówno w formie skupu zorganizowanego, jak i nie zorganizowanego, co znacznie utrudnia szacunki dokonanej sprzedaży.

Podstawową formą zbytu produktów rolnych przez gospodarstwa chłopskie jest uspołeczniony skup scentralizowany. W niniejszym artykule do oszacowania przychodów pieniężnych ludności z tego skupu posłużono się danymi Oddziału Wojewódzkiego Narodowego Banku Polskiego w Lublinie, który sumy wypłat pieniężnych jednostek gospodarki uspołecznionej za zakupione od rolników produkty rejestruje dla celów planistycznych.

Z materiałów NBP wynika, że przychody pieniężne ludności rolniczej w woj. lubelskim ze skupu scentralizowanego wynoszą rocznie ponad 9 mld. zł i odznaczają się dużym tempem wzrostu. Tempo to w latach 1958—1970 wynosiło średnio około 8% rocznie, a wskaźnik wzrostu przychodów z tego tytułu wyniósł w 1970 r. 194,0% w porównaniu do sumy przychodów uzyskanych w 1958 r. (tab. 1).

Tab. 1. Przychody pieniężne ludności rolniczej z tytułu sprzedaży produktów rolnych w ramach skupu scentralizowanego (w mln zł)

The takings of farmers from agricultural produce sales within the centralized purchasing scheme (in mld. zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I rolniczy północny	II uprzemysławiany	III rolniczo-przemysłowy	IV rolniczy południowy	
1958	1178,6	261,5	3046,5	331,3	4797,9
1959	1267,6	256,0	3078,7	320,6	4922,9
1960	1355,0	272,2	3344,7	333,0	5304,9
1961	1506,7	268,6	3679,9	321,1	5776,3
1962	1504,3	286,8	3790,4	350,1	5931,6
1963	1390,9	331,4	3943,3	402,9	6068,8
1964	1580,1	355,5	4075,7	417,3	6428,6
1965	1704,1	355,5	4508,5	427,9	6996,0
1966	2036,8	417,3	5221,4	475,0	8150,5
1967	2028,1	425,0	5351,3	481,4	8285,8
1968	2187,3	459,6	5441,2	557,3	8645,4
1969	2390,6	476,8	5313,1	609,6	8790,1
1970	2664,3	498,6	5684,3	660,8	9308,0
1958=100%	209,0	190,7	186,6	212,3	194,0

Źródło: Materiały Oddziału Wojewódzkiego NBP w Lublinie.

Z kolei przychody gospodarstw chłopskich z tytułu sprzedaży targowiskowej produktów rolnych oraz zbytu w ramach skupu zdecentralizowanego oszacowaliśmy w skali województwa na poziomie około 1 216 mln zł, co stanowi około 13,2% wartości skupu scentralizowanego [4] (tab. 2).

Tab. 2. Przychody pieniężne ludności rolniczej z tytułu sprzedaży targowiskowej produktów rolnych oraz w ramach skupu zdecentralizowanego (w mln zł)

The takings of farmers from market-place agricultural produce sales or within the decentralized purchasing scheme (in mld. zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I	II	III	IV	
1958	117,9	36,1	441,7	36,4	632,1
1959	126,8	35,3	446,4	37,5	646,0
1960	135,5	37,6	485,0	39,0	897,1
1961	150,7	37,1	533,6	37,6	759,0
1962	150,4	39,6	549,6	41,0	780,6
1963	139,1	45,7	571,8	47,1	803,7
1964	158,0	49,1	591,0	48,8	846,9
1965	170,4	49,1	653,7	50,1	923,3
1966	203,7	57,6	757,1	55,6	1074,0
1967	202,8	58,7	775,9	56,3	1093,7
1968	218,7	63,4	789,0	65,2	1136,3
1969	239,0	65,8	770,4	71,3	1146,5
1970	246,3	68,8	824,2	77,3	1216,6
1958=100%	208,9	190,5	186,6	212,3	192,5

Źródło: Szacunki własne autora.

Łączne zatem przychody gospodarstw chłopskich z realizacji ich produkcji towarowej na rynku wynoszą w woj. lubelskim ponad 10,5 mld. zł. W stosunku do 1958 r., w którym sprzedaż produkcji rolniczej w gospo-

[4] Wartość obrotów targowiskowych oraz skupu zdecentralizowanego w poszczególnych rejonach oszacowano przy pomocy odrębnych wskaźników ustalonych w drodze uprzednich badań ankietowych autora. Wskaźniki te wynoszą: w rejonie I — 10,0%, w II — 13,8%, w III — 14,5% i w rejonie IV — 11,7% wartości skupu scentralizowanego.

darstwach chłopskich wynosiła około 5,5 mld. zł przychody pieniężne ludności z tego źródła w roku 1970 niemal się podwoiły. Wskaźnik dynamiki za badane lata wynosi 193,8% (tab. 3).

Tab. 3. Łączne przychody pieniężne ludności rolniczej z tytułu sprzedaży produktów rolnych w ramach skupu uspołecznionego oraz w sprzedaży targowiskowej (w mln zł)

Joint takings of farmers from agricultural produce sales within the collectivized scheme or market-place sales (in mld. zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I	II	III	IV	
1958	1296,5	297,6	2489,2	347,7	5 430,0
1959	1394,4	291,3	3525,1	358,1	5 568,9
1960	1490,5	309,8	3829,7	372,0	6 002,0
1961	1657,4	305,7	4213,5	358,7	6 535,3
1962	1654,7	326,4	4340,0	391,1	6 712,2
1963	1530,0	377,1	4515,4	450,0	6 872,5
1964	1738,1	404,6	4666,7	466,1	7 275,5
1965	1874,5	404,6	5162,2	478,0	7 919,9
1966	2240,5	474,9	5978,5	530,6	9 224,5
1967	2230,9	483,7	6127,2	537,7	9 379,5
1968	2406,0	523,0	6230,2	622,5	9 781,7
1969	2629,6	542,6	6083,5	680,9	9 936,6
1970	2710,6	567,4	6508,5	738,1	10 524,6
1958=100%	209,0	190,6	186,6	212,3	193,8

Źródło: Materiały Oddziału Wojewódzkiego NBP w Lublinie dotyczące skupu scentralizowanego i obrotów bezgotówkowych, plus szacunki autora dotyczące sprzedaży targowiskowej i skupu zdecentralizowanego.

Jest rzeczą charakterystyczną, że najwyższą dynamiką tego rodzaju przychodów odznaczają się rejony rolnicze (I i IV). W województwie lubelskim obszary te, najsłabsze pod względem przyrodniczym, do niedawna należały do najbardziej zaniedbanych gospodarczo. Dopiero wysokie nakłady inwestycyjne w tych rejonach (np. budowa Kanału Wieprz-Krzna w rejonie I) i zwiększone dostawy dla woj. lubelskiego artykułów prze-

mysłowych do produkcji rolnej, przyśpieszyły rozwój ekonomiczny także i tych zaniedbanych obszarów. Wysokie tempo globalnych przychodów z produkcji rolniczej (9,0% rocznie w rejonie I i 9,3% w rejonie IV) świadczy o dużej mobilności rolnictwa w tych rejonach oraz o dużych rezerwach produkcyjnych, jakimi dysponowało rolnictwo na tych obszarach. Rezerwy te powinny być coraz bardziej wyzwalane, w miarę oddziaływania nowych inwestycji na rolnictwo i sprzyjającej polityki rolnej państwa.

Globalne sumy przychodów pieniężnych informują nas o wartości rolniczej produkcji towarowej wszystkich gospodarstw indywidualnych. Na ich podstawie ustaliliśmy, że przeciętne gospodarstwo chłopskie w woj. lubelskim w 1970 r. uzyskało przychody z produkcji rolniczej w wysokości około 27,6 tys. zł.

Jak wykazały własne badania ankietowe autora w 1968 r. przychody te wynosiły średnio w województwie 24,0 tys. zł na 1 gospodarstwo, przy czym w poszczególnych rejonach zarysowały się pod tym względem pewne różnice. W rejonie I przeciętne gospodarstwo uzyskiwało z produkcji rolniczej przychody w wysokości 26,3 tys. zł; w rejonie II — 23,2 tys. zł; w III — 22,7 tys. zł i w obszarze IV — 26,4 tys. zł.

Nierównomierne kwoty przychodów pieniężnych na 1 gospodarstwo rolne były konsekwencją istnienia znacznych różnic obszarowych gospodarstw w poszczególnych rejonach. Rejony rolnicze (I i IV) charakteryzują się korzystniejszą strukturą agrarną niż pozostałe obszary.

W poszczególnych grupach obszarowych gospodarstw przychody te wahały się od 8,1 tys. zł w gospodarstwach do 2 ha, do 37,8 tys. zł w grupie obszarowej o powierzchni 10 i więcej ha (tab. 4).

Przychody z produkcji rolniczej przypadające na 1 gospodarstwo rolne nie ilustrują precyzyjnie zróżnicowania tych sum w różnych rejonach województwa. Bardziej przydatne pod tym względem są wielkości odniesione do jednostki powierzchni użytków rolnych. Mogą one bowiem być porównywane i analizowane nie tylko w ujęciu wojewódzkim i rejonowym, ale także między rejonami. W przeliczeniu na 1 hektar użytków rolnych, pieniężne przychody gospodarstw z produkcji rolniczej są poważnie zróżnicowane w poszczególnych rejonach województwa. W 1970 r. wahały się one od 4 453 zł w rejonie rolniczym północnym (I) do 8 000 zł w rejonie uprzemysławianym (II). Przychody te są niższe w rejonach rolniczych o około 14—30% w porównaniu z przeciętnymi przychodami w woj. lubelskim i o około 33—45% niższe w porównaniu z przychodami w rejonach uprzemysławianych (tab. 5). Warto odnotować spostrzeżenie, że o ile w rejonach rolniczych poziom przychodów na 1 ha maleje wraz ze wzrostem obszarowym gospodarstw, to w rejonach uprzemysławianych (II i III) wykazuje on lekki wzrost. Wydaje się, że tendencja ta wynika

Tab. 4. Przychody pieniężne gospodarstw chłopskich z produkcji rolniczej, w przeliczeniu na 1 gospodarstwo badane (w tys. zł)

Takings of peasant farms from agricultural produce, calculated per researched farm (in thd. zł.)

Rejony	Grupy obszarowe gospodarstw w ha					Przeciętnie na 1 gospodarstwo rolne
	0—2	2—5	5—7	7—10	10 i więcej	
I rolniczy północny	—	17,9	24,9	27,2	37,0	26,3
II uprzemysławiany	10,8	10,7	35,9	36,4	—	23,2
III rolniczo-przemysłowy	6,2	27,6	37,9	49,2	—	22,7
IV rolniczy południowy	9,6	31,6	44,1	41,5	—	26,4
Województwo lubelskie	8,1	24,5	34,0	34,0	37,0	24,0

Źródło: Wyniki badań ankietowych autora z 1968 r.

nie tyle z czynnika uprzemysłowienia i konsekwencji stąd płynących, ile jest skutkiem gorszej struktury agrarnej przy jednocześnie korzystniejszej strukturze produkcji w rejonach uprzemysławianych. Lepsze warunki glebowe umożliwiają gospodarstwom tych obszarów prowadzenie intensywnej gospodarki zarówno w produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Zapewnia im to wyższe przychody pieniężne z produkcji rolniczej w przeliczeniu na jednostkę powierzchni niż w rejonach czysto rolniczych, bez względu na obszar gospodarstwa.

Pomimo znacznie niższych przychodów z produkcji rolniczej w rejonach typowo rolniczych (I i IV), przychody te także w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych odznaczają się w rejonach rolniczych wyższą dynamiką wzrostu niż w obszarach uprzemysławianych (II i III). Przeciętne roczne tempo wzrostu przychodów pieniężnych wynosi w rejonach rolniczych około 8,5—9,5%, zaś w obszarach uprzemysławianych około 6,5—7,5%.

Tab. 5. Przychody pieniężne indywidualnych gospodarstw chłopskich ze sprzedaży produktów rolnych w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych (w zł)

Takings of individual peasant farms from agricultural produce sales, calculated per hectare of arable land (in zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I	II	III	IV	
1958	2102	4225	3845	2441	3126
1959	2256	4125	3877	2509	3199
1960	2417	4395	4221	2616	3456
1961	2691	4344	4602	2670	3764
1962	2673	4783	4781	2885	3879
1963	2492	5443	4969	3255	3972
1964	2825	5805	5142	3368	4203
1965	3053	5825	5693	3453	4581
1966	3645	6794	6590	3843	5332
1967	3633	6917	6740	3907	5420
1968	3953	7465	6853	4579	5674
1969	4320	7745	6691	5008	5832
1970	4453	8099	7158	5428	6253
1958=100%	211,8	191,7	186,1	222,3	200,0

Źródło: Przeliczenia autora w oparciu o materiały Oddziału Wojewódzkiego NBP w Lublinie i inne dane.

Świadczy to o szybszym tempie wzrostu produkcji towarowej gospodarstw chłopskich w rejonach rolniczych niż w pozostałych obszarach, aczkolwiek poziom tej produkcji — jak wcześniej zaznaczono — jest tu znacznie niższy.

W związku ze znacznym zróżnicowaniem poziomu przychodów z produkcji rolniczej w poszczególnych rejonach nasuwa się pytanie, co jest przyczyną tego zróżnicowania? Ograniczone rozmiary tego artykułu nie pozwalają na wyczerpującą odpowiedź na to pytanie. Wydaje się jednak, że do najważniejszych czynników, wpływających na zróżnicowanie rejonowe poziomu przychodów z produkcji rolniczej, należy m. in. zaliczyć: warunki glebowe lepsze w rejonach uprzemysławianych (II i III) niż na obszarach czysto rolniczych; korzystniejszą strukturę produkcji roślinnej

w rejonach uprzemysławianych; utrzymywany stan pogłowia zwierząt gospodarskich (także wyższy w rejonach uprzemysławianych) oraz ogólnie wyższy stopień zainwestowania gospodarstw w obszarach uprzemysławianych w przeciwieństwie do rejonów rolniczych, gdzie to zainwestowanie wydaje się niższe.

Czynniki te — jak należy przypuszczać — przesądzają o wyższym poziomie przychodów z produkcji rolniczej w rejonach uprzemysławianych niż w obszarach czysto rolniczych. W związku z tym sytuacja dochodowa gospodarstw w obszarach uprzemysławianych (II i III) jest znacznie korzystniejsza niż w rejonach rolniczych (I i IV).

PRZYCHODY Z TYTUŁU ZAROBKOWANIA W GOSPODARCE USPOŁECZNIONEJ

Drugim źródłem dopływu gotówki do niektórych gospodarstw rolnych jest stałe lub sezonowe zarobkowanie części rolników indywidualnych i członków ich rodzin w gospodarce uspołecznionej. Rozmiary zarobkowania ludności rolniczej zależą przede wszystkim od rozwoju pozarolniczych działów gospodarki narodowej, albowiem sezonowe zatrudnienie w rolnictwie, np. w PGR, odgrywa w woj. lubelskim mniejszą rolę. Przychody pieniężne ludności rolniczej z zarobkowania w gospodarce uspołecznionej zależą od liczby zarobkujących oraz od wysokości osiąganych przez nich zarobków. Aby w miarę możliwości dokładnie określić te przychody, trzeba ustalić liczbę zatrudnionych oraz wysokość otrzymywanych przez nich płac. Pierwsza z tych wielkości została ustalona na podstawie dostępnych materiałów GUS, druga zaś — na podstawie wyników własnych badań ankietowych z 1968 r.

Posługując się materiałami pochodzącymi ze spisu powszechnego GUS z 1960 r. oraz wynikami badania struktury ludności wsi z 1966 r. ustaliliśmy, że ogółem liczba ludności dwuzawodowej w woj. lubelskim wynosiła w 1960 r. — 139,9 tys. osób, zaś w 1966 r. — 174,9 tys. osób. W stosunku do ogółu ludności wiejskiej z gospodarstw indywidualnych, ta grupa ludności stanowiła 11,1% w 1960 r. i 12,2% w 1966 r. Spośród ogólnej liczby ludności o mieszanym źródle dochodów liczba zarobkujących poza rolnictwem (czynnych zawodowo) wynosiła:[5] w 1958 r. — 45 873 osoby, w 1960 r. — 54 289 osób, w 1966 r. — 87 031 osób, w 1968 r. — 94 433 osoby i w 1970 r. — 99 019 osób. Najbardziej masowo występuje zjawisko zarobkowania pozarolniczego w rejonie II (uprzemysławianym), gdzie odsetek zarobkującej ludności chłopskiej wynosi około 18,0% ogółu czyn-

[5] Z materiałów GUS zaczerpnęliśmy liczbę ludności dwuzawodowej tylko dla 1960 i 1966 r. Dla wszystkich pozostałych lat liczbę zarobkujących poza rolnictwem oszacowano przy pomocy % wskaźników udziału tej grupy ludności w ogólnej liczbie zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej, ustalonych dla 1960 i 1966 r.

nych zawodowo w rolnictwie oraz w rejonie III (rolniczo-przemysłowym), gdzie ten odsetek osiąga wartość ponad 10,0%.

Już w latach 1958—1968 zatrudnienie zarobkowe ludności rolniczej w woj. lubelskim podwoiło się, a w rejonie uprzemysławianym (II) wzrosło aż 3,5 razy. W stosunku do ogółu zatrudnionych w gospodarce uspołecznionej liczba zarobkującej ludności chłopskiej wynosiła w woj. lubelskim w 1960 r. — 22,2%, w 1966 r. — 25,6% i w 1970 r. — 26,3%. Mając oszacowane wielkości dotyczące stanu zarobkowania ludności rolniczej, mogliśmy przystąpić do obliczania wielkości zarobków tej grupy ludności. Punktem wyjścia dla dokonania szacunku tych zarobków były dla nas wyniki własnych badań ankietowych z 1968 r. Wynikało z nich, że roczny zarobek 1 osoby z grupy ludności dwuzawodowej wynosił: w rejonie I — 11 972 zł; w II — 16 315 zł; w III — 17 044 zł i w rejonie IV — 15 187 zł. Zarobki te w stosunku do uzyskiwanej przeciętnej rocznej płacy w całej gospodarce uspołecznionej były niższe: w rejonie I — o 28,6%, w II — o 25,7%, w III — o 17,7% i w obszarze IV — o 25,8%.

Posługując się procentowymi relacjami zarobków ludności dwuzawodowej do przeciętnej rocznej płacy 1 zatrudnionego w całej gospodarce uspołecznionej, obliczyliśmy globalne sumy przychodów pieniężnych ludności rolniczej z tytułu zarobkowania. Suma tych przychodów wynosi w woj. lubelskim ponad 1,6 mld zł. W porównaniu do 1958 r. w 1970 r. przychody ludności rolniczej z tytułu zarobkowania zwiększyły się blisko trzykrotnie, a w rejonie uprzemysławianym wzrosły ponad czterokrotnie (tab. 6).

Tab. 6. Przychody pieniężne ludności rolniczej z zarobkowania (w mln zł)
Takings of farmers from earnings (in mld. zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I	II	III	IV	
1958	118,9	29,6	396,2	45,8	590,5
1959	134,2	34,7	438,9	51,5	659,3
1960	134,8	35,5	440,6	51,5	661,8
1961	148,6	33,9	482,4	57,0	721,9
1962	160,6	44,4	533,1	62,5	800,6
1963	174,2	51,7	578,3	69,5	873,7
1964	204,4	67,3	685,2	68,1	1025,0
1965	223,6	88,9	731,6	77,2	1121,3
1966	251,4	102,8	785,8	86,3	1226,3
1967	277,4	112,0	857,2	100,4	1347,0
1968	302,3	119,9	926,3	113,4	1461,9
1969	330,1	136,7	1015,2	119,2	1601,2
1970	342,3	138,4	1072,3	122,0	1675,0
1958=100%	287,8	467,0	270,0	266,0	283,0

Źródło: Obliczenia autora w oparciu o dane NBP w Lublinie.

W przeliczeniu na 1 gospodarstwo rolne przychody z tytułu zarobkowania ludności rolniczej wyniosły w 1970 r. średnio w województwie lubelskim 4 400 zł, zaś w przeliczeniu na 1 ha użytków rolnych blisko 1 000 zł. W rejonie uprzemysławianym (II) przychody pieniężne z tytułu zarobkowania poza własnymi gospodarstwami wyniosły około 6,3 tys. zł w przeliczeniu na 1 gospodarstwo rolne i blisko 2 000 zł na 1 ha użytków rolnych. W pozostałych rejonach przychody z tego tytułu były znacznie niższe niż w rejonie puławskim. W rejonie rolniczym północnym (I) wynosiły one np. ok. 3 200 zł na 1 gospodarstwo rolne i blisko 600 zł na 1 ha użytków rolnych (tab. 7). Industrializacja zatem jest jednym z głównych czynników, decydujących zarówno o rozwoju gospodarczym rejonu, jak i o zróżnicowaniu poziomu przychodów pieniężnych ludności rolniczej w skali województwa. Na ogólny bowiem poziom przychodów w gospodarstwach rolnych znaczny wpływ wywierają przychody z zarobkowania, które jak widzimy są zależne od istnienia rynku pracy w działach pozarolniczych.

Uprzemysławianie powiatu puławskiego stworzyło w tym rejonie szersze możliwości zarobkowania ludności ze wsi. W pozostałych rejonach województwa lubelskiego zjawisko zarobkowania ludności rolniczej, jak to widzieliśmy z danych liczbowych, również występuje, jednak skala zarobków z tego tytułu jest tam znacznie mniejsza.

Dla drobnych na ogół gospodarstw indywidualnych Lubelszczyzny przychody z tytułu zarobkowania stanowią znaczne uzupełnienie środków finansowych, niezbędnych zarówno do efektywnego prowadzenia gospodarstwa rolnego, jak i wyższego poziomu życia ludności rolniczej.

Traktując łącznie przychody pieniężne gospodarstw z produkcji rolniczej oraz z zarobkowania pozarolniczego, łączne środki finansowe gospodarstw chłopskich w woj. lubelskim oszacować można w 1970 r. na kwotę około 12 mld. zł rocznie. Przeciętne gospodarstwo rolne dysponowało zatem roczną kwotą przychodów w granicach około 32 tys. zł. Na 1 ha użytków rolnych przypadało łącznie około 7 tys. złotych tych przychodów.

Jak już zaznaczyliśmy, w rejonach uprzemysławianych przychody te są półtora do dwóch razy wyższe niż na obszarach czysto rolniczych. Z kwoty tej gospodarstwa chłopskie spłacić muszą obciążenia finansowe wobec państwa w postaci podatków i różnych opłat, pokryć koszty bieżącej produkcji rolniczej, zaspokoić potrzeby konsumpcyjne rodzin rolniczych oraz muszą zrealizować niezbędne inwestycje w gospodarstwach w celu zapewnienia procesu reprodukcji rozszerzonej w rolnictwie. Jak na tak wiele wydatków, oszacowana suma przychodów pieniężnych pozostająca do dyspozycji gospodarstw jest niewspółmiernie niska.

Współczesna gospodarka rolna — jak wiadomo — jest kapitałochłonna. Obecne intensywne rolnictwo musi ponosić wysckie nakłady kapita-

Tab. 7. Przychody pieniężne ludności dwuzawodowej z tytułu zarobkowania, przeliczone na 1 gospodarstwo rolne oraz na 1 ha użytków rolnych (w zł)

Takings of two-profession persons from earnings, calculated per agricultural farm and per hectare of arable land (in zł.)

Rejony	Wyszczególnienie	Lata					1958=100%
		1958	1960	1965	1968	1970	
I	na 1 gospodarstwo rolne	1062	1215	2033	2745	3187	293,5
rolniczy północny	na 1 ha użytków rolnych	193	218	364	497	562	291,1
II	na 1 gospodarstwo rolne	1421	1703	4366	5483	6290	442,6
uprzemysławiany	na 1 ha użytków rolnych	421	504	1280	1710	1970	467,0
III	na 1 gospodarstwo rolne	1642	1820	3064	3908	4810	292,9
rolniczo-przemysłowy	na 1 ha użytków rolnych	437	485	807	1019	1170	267,0
IV	na 1 gospodarstwo rolne	1557	1803	2733	4034	4250	272,9
rolniczy południowy	na 1 ha użytków rolnych	321	362	557	834	897	279,4
Woj. lubelskie	na 1 gospodarstwo rolne	1463	1646	2822	3681	4400	300,7
	na 1 ha użytków rolnych	340	381	649	848	971	285,5

Źródło: Przeliczenia autora z globalnych sum przychodów uzyskiwanych z tytułu zarobkowania.

łowe w procesie produkcji, bez czego niemożliwy byłby postęp w rolnictwie. Z tego względu jest rzeczą konieczną, by skromne środki własne gospodarstw chłopskich były uzupełniane kredytem państwowym.

FINANSOWANIE KREDYTOWE ROLNICTWA

Przy intensywnych metodach gospodarowania w rolnictwie zapotrzebowanie na środki pieniężne niezbędne do sfinansowania inwestycji oraz zakupu przemysłowych środków produkcji i usług konsumpcyjnych jest stosunkowo wysokie. Według danych Instytutu Ekonomiki Rolnej na uzyskanie przez rolnictwo produkcji czystej brutto w wysokości 1 zł trzeba będzie w bieżącej pięciolatce wydać na inwestycje rolnicze około 12 zł, zaś na zakup przemysłowych środków do produkcji rolnej trzeba będzie w 1975 r. wydatki zwiększyć o około 33% w porównaniu z 1969 r. Duża kapitałochłonność intensyfikacji rolnictwa jest cechą charakterystyczną nowoczesnej gospodarki rolnej. Zapotrzebowanie rolnictwa na środki pieniężne rośnie szybciej niż możliwości wypracowania tych środków w gospodarstwach rolnych. Spowodowane to jest m. in. znaczną zmiennością plonów, sezonowością produkcji, barierami biologicznymi i wieloma innymi czynnikami obniżającymi rentowność produkcji rolnej. Aktualnie zatem indywidualna gospodarka rolna w woj. lubelskim (podobnie zresztą w całym kraju) znajduje się w sytuacji niewydolności dochodowej i braku dostatecznej ilości własnych środków pieniężnych, niezbędnych do sfinansowania postępu technicznego i zintensyfikowania procesu produkcji rolniczej.[6]

Techniczna modernizacja produkcji rolnej jest związana przede wszystkim z przepływem do rolnictwa wielu przemysłowych artykułów do produkcji rolnej, takich jak: nawozy mineralne, pasze przemysłowe, maszyny rolnicze, materiały budowlane i inne. W nowoczesnym bowiem rolnictwie musi bardzo szybko zwiększać się udział pracy przemysłowej spoza rolnictwa, przy jednoczesnym spadku udziału nakładów produkcyjnych i inwestycji typu naturalnego. Nieuchronność tych procesów jest dziś oczywista i stanowi ona obiektywny i konieczny warunek postępu w rolnictwie.

Bezpośrednią konsekwencją szybkiego tempa wzrostu dostaw środków przemysłowych dla rolnictwa są zmiany w relacjach czynników wytwórczych. Zwiększa się relacja kapitału do ziemi oraz kapitału do pracy. Poprzez zmiany w relacjach czynników produkcji zmierza się dziś do wzrostu produkcji rolnej i proces tej produkcji się intensyfikuje. Jest sprawą oczywistą, że obecnie, jakiekolwiek zahamowanie tempa wzrostu

[6] A. Woś: *Główne cele polityki rolnej*, „Życie Gospodarcze” 1971, nr 49.

nakładów kapitałowych w rolnictwie doprowadziłoby do spadku produkcji rolnej, co mogłoby wywołać szereg perturbacji w życiu gospodarczym kraju. Zahamowanie takie nastąpiłoby w przypadku braku środków finansowych w rolnictwie, potrzebnych do sfinansowania zwiększonych dostaw przemysłowych artykułów do produkcji rolnej. Mówiąc konkretnie zahamowanie takie nastąpiłoby, gdyby gospodarstwa chłopskie musiały jedynie z własnych szczupłych środków finansowych pokrywać zwiększone nakłady na proces produkcji rolniczej.

Aby tempo nakładów produkcyjnych w rolnictwie nie zmalało — państwo poprzez elastyczną politykę finansową na wsi reguluje w odpowiedni sposób poziom dochodów w gospodarce chłopskiej, uzupełniając jej niewystarczające środki pieniężne i czyniąc ją zdolną do finansowania zwiększonych nakładów na produkcję rolną.

Spośród wielu możliwych form finansowania wzrostu produkcji w rolnictwie państwo aktualnie obrało drogę finansowania rozwoju rolnictwa m. in. przy pomocy kredytu. Kredyt bowiem jest tym czynnikiem, który przyczynia się w sposób najbardziej dogodny do wzrostu produkcji rolnej. W wyniku jego uruchomienia rolnictwo samo niejako finansuje wzrost nakładów pochodzenia przemysłowego, z przyszłych dochodów uzyskiwanych w wyniku zastosowania kredytu, a więc głównie dzięki zwiększeniu się środków trwałych i obrotowych w rolnictwie, umożliwiających rozwój produkcji. Kredyty ponadto wpływają na stabilizację przychodów pieniężnych w gospodarstwach rolnych, uniezależniając je w znacznej mierze od sezonowości przychodów z produkcji rolniczej i kreując popyt na przemysłowe artykuły do produkcji rolnej oraz na towary konsumpcyjne na rynku wiejskim. W obecnej sytuacji finansowej gospodarstw chłopskich, bez kredytu stałaby się wręcz niemożliwa reprodukcja rozszerzona w rolnictwie. Dogodne warunki, na jakich udzielany jest kredyt, a przede wszystkim wielkość środków pieniężnych, jakie drobny producent może uzyskać na finansowanie inwestycji i bieżących wydatków na produkcję rolną w poważnym stopniu określają jego możliwości podejmowania nowej lub dodatkowej produkcji.

W woj. lubelskim obserwuje się wysoką dynamikę udzielanych kredytów. W porównaniu z 1958 r., w którym suma kredytów wypłaconych ludności wiejskiej wynosiła tylko 554,7 mln. zł, w 1968 r. wypłacono dla wsi około 2,6 mld. zł, zaś w 1970 r. ponad 2,8 mld zł kredytów. Notuje się więc tutaj ponad pięciokrotny wzrost wypłat kredytowych (513,7%). Wypłacano sumy jedynie kredytów bankowych (bez kredytów kontraktacyjnych i wypłat prewencyjnych PZU) wynoszą w woj. lubelskim ponad 2,4 mld. zł (1970 r.). Dynamikę wypłat kredytowych ilustruje tab. 8.

Tab. 8. Kredyty udzielone ludności rolniczej w woj. lubelskim w latach 1958—1968 (w mln zł)
Loans given to farmers in the Lublin province in the years 1958—1968 (in mld. zł.)

Lata	Rejony				Województwo lubelskie
	I rolniczy północny	II uprzemysławiany	III rolniczo-przemysłowy	IV rolniczy południowy	
1958	116,7	43,9	362,8	31,3	554,7
1959	152,9	57,5	533,3	50,1	793,8
1960	210,3	71,8	691,2	69,0	1042,3
1961	225,7	63,9	732,0	70,4	1092,1
1962	258,6	69,0	811,1	68,2	1206,9
1963	330,4	93,2	1105,9	86,9	1616,4
1964	415,0	109,4	1203,9	111,9	1840,2
1965	460,2	115,9	1405,7	136,7	2118,5
1966	499,9	122,8	1436,4	146,4	2205,5
1967	627,5	136,9	1597,0	165,2	2526,6
1968	678,1	133,2	1654,0	164,7	2630,0
1958=100%	581,0	303,0	455,0	526,0	474,0

Źródło: Dane statystyki masowej plus szacunki autora. Powyższe sumy zawierają wypłaty kredytów bankowych oraz inne kredyty, jak np. kontraktacyjne i towarowe, a także wypłaty prewencyjne PZU na ogniotrwałe pokrycia dachowe.

W przeliczeniu na 1 gospodarstwo rolne sumy udzielonych pożyczek wahają się od 1 113 zł w 1958 r. w rejonie IV do około 7 tys. zł w 1968 r. w rejonie III. Na 1 ha użytków rolnych wypłacono w tym czasie od 189 zł w 1958 r. w rejonie I do 1 900 zł w 1968 r. w rejonie II. Te liczby wyraźnie wskazują na dużą dynamikę udzielanych kredytów. W przeliczeniu na 1 gospodarstwo rolne oraz na 1 ha użytków rolnych udzielane kredyty bankowe osiągają najwyższą dynamikę wzrostu w rejonach rolniczych (ponad 500%). Rejony uprzemysłowione (II i III) charakteryzują się nieco niższą dynamiką wzrostu wypłat kredytowych (około 300—400%). Najwyższe jednak kwoty absolutne otrzymywanych kredytów bankowych przypadają w rejonach uprzemysłowionych zarówno na 1 gospodarstwo rolne, jak i na 1 ha użytków rolnych. Wielkości te w 1968 r. wahały się od 6 do 7 tys. zł na 1 gospodarstwo rolne oraz od 1 800 do 1 900 zł na 1 ha użytków rolnych (tab. 9).

Tab. 9. Kredyty przypadające na 1 gospodarstwo i na 1 ha użytków rolnych w poszczególnych rejonach (w zł)

Loans per farm and per hectare of arable land in individual regions (in zł)

Rejony	Wyszczególnienie	Lata				1958=100%
		1958	1961	1965	1968	
I rolniczy północny	na 1 gospodarstwo rolne	1115	2095	4188	6158	552,3
	na 1 ha użytków rolnych	189	366	749	1114	589,4
II uprzemysławiany	na 1 gospodarstwo rolne	2320	3194	5693	6098	262,8
	na 1 ha użytków rolnych	622	908	1669	1900	305,4
III rolniczo-przemysłowy	na 1 gospodarstwo rolne	1672	3188	5888	6966	416,8
	na 1 ha użytków rolnych	400	800	1550	1816	454,0
IV rolniczy południowy	na 1 gospodarstwo rolne	1113	2497	4489	5859	526,4
	na 1 ha użytków rolnych	220	524	916	1212	550,9
Województwo	na 1 gospodarstwo rolne	1505	2832	5307	6616	439,5
	na 1 ha użytków rolnych	319	620	1219	1524	477,7

Źródło: Przeliczenia autora z danych zawartych w tab. 8.

O sumie kredytów bankowych kierowanych do poszczególnych rejonów decyduje polityka rolna państwa. Widać to dobitnie na przykładzie woj. lubelskiego. Rejon I (rolniczy północny), to w większości obszar objęty oddziaływaniem Kanału Wieprz-Krzna. Zrealizowane tu wielkie melioracje rolne wymagają inwestycji towarzyszących i infrastrukturalnych, ale niezbędne są także inwestycje gospodarcze w poszczególnych gospodarstwach. Stąd państwo kieruje tu więcej środków kredytowych, dostosowując warunki pomocy kredytowej do sytuacji ekonomicznej ludności rolniczej i do kierunków rozwojowych rolnictwa w tym rejonie. Również i rejon III jest w pewnym stopniu uprzywilejowany pod względem kierowanych tu środków kredytowych. Uprzywilejowanie to wynika przede wszystkim z faktu zgrupowania na tym obszarze większości upraw przemysłowych (np. buraków cukrowych), na uprawę których wypłaca się znaczne sumy kredytów kontraktacyjnych, a ponadto z faktu zastoso-

wania tu specjalnie dogodnych warunków dla niektórych powiatów (Hrubieszów i Tomaszów).[7]

Corocznie przy podziale wojewódzkiej puli kredytów powiaty te traktowane były w sposób wyjątkowy. Dawało to możliwości zaspakajania potrzeb kredytowych ludności tych powiatów w dość wysokim stopniu.[8]

Realizacją polityki kredytowej państwa względem rolnictwa zajmuje się przede wszystkim Bank Rolny. Nadzoruje on całość akcji kredytowej prowadzonej na rzecz rolnictwa. W jego gestii leży także udzielanie rolnikom długoterminowych kredytów inwestycyjnych. Obok Banku Rolnego rolnictwo kredytują także Spółdzielnie Oszczędnościowo-Pożyczkowe w zakresie średnioterminowego kredytu inwestycyjnego i krótkoterminowego kredytu obrotowego, Państwowy Zakład Ubezpieczeń — udzielający rolnikom tzw. prewencyjnych, bezprocentowych kredytów inwestycyjnych na ogniotrwałe pokrycia dachowe, Przemysł Cukrowniczy — kredytujący uprawę buraka cukrowego i od 1967 r. Spółdzielczość Zaopatrzenia i Zbytu CRS — udzielająca kredytów towarowych na kontraktację zbóż.[9]

Największy udział w kredytowaniu rolnictwa posiadają SOP (około 60%) i Bank Rolny (około 25%). Pozostałe 15% udzielanych gospodarstwom chłopskim kredytów przypada na PZU, Przemysł Cukrowniczy i Spółdzielczość Zaopatrzenia i Zbytu (tab. 10).

Omawiając zagadnienie kredytów należy jeszcze scharakteryzować strukturę rzeczową tych kredytów. Chodzi przecież także o znalezienie odpowiedzi na pytanie, jaki charakter posiadają zaciągnięte przez gospodarstwa kredyty. Z punktu widzenia udziału kredytów w procesie produkcji można je podzielić na 2 grupy: na kredyty obrotowe i kredyty

---

[7] Rolnicy zamieszkujący w rejonie Kanału Wieprz-Krzna oraz na terenie powiatów Hrubieszów i Tomaszów korzystają z dogodniejszych warunków udzielania kredytów inwestycyjnych. Okres spłaty tych kredytów wynosi 20—30 lat, karencja 2—4 lata, oprocentowanie 2% (Zob. K. Bagnowski: *Pomoc kredytowa państwa na budownictwo w indywidualnych gospodarstwach rolnych*, „Nowe Rolnictwo" 1971, nr 9, s. 26.

[8] Jak wynika z materiałów Oddziału Woj. Banku Rolnego w Lublinie w kredytach obrotowych zabezpieczona była w tych powiatach corocznie całość potrzeb, zaś w kredytach inwestycyjnych z przeznaczeniem na budownictwo zapotrzebowanie na kredyty realizowano w 95% (zob. *Informacja o kreedytowaniu ludności wiejskiej woj. lubelskiego w latach 1965—1968* ⟨maszynopis⟩ Bank Rolny O/Woj. w Lublinie, Lublin 1968, s. 18).

[9] Kredyty towarowe udzielane są przeważnie w takich towarach, jak nawozy mineralne. Od 1968 r. rolnicy mogą także nabywać ciągniki wycofane z eksploatacji przez kółka rolnicze, zobowiązując się do sprzedaży w zamian określonej ilości zboża do punktu skupu spółdzielni.

Tab. 10. Struktura udzielanych rolnikom kredytów w woj. lubelskim według kredytodawców (w %)
The structure of loans given to farmers in the Lublin province according to the creditors (in %)

Rejony	Kredytodawcy	Lata badań				
		1958	1960	1962	1965	1968
I rolniczy północny	Bank Rolny	26,5	20,0	18,6	24,5	29,9
	SOP	60,5	78,0	78,8	72,3	65,3
	Przemysł cukrowniczy	7,0	4,0	2,2	1,6	0,8
	PZU	—	—	0,4	1,6	1,2
	CRS	—	—	—	—	2,8
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
II uprzemysławiany	Bank Rolny	26,6	26,4	16,5	23,2	23,9
	SOP	27,6	54,6	60,1	69,5	68,5
	Przemysł cukrowniczy	25,8	19,0	23,3	6,4	4,4
	PZU	—	—	—	0,9	1,8
	CRS	—	—	—	—	1,4
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
III rolniczo-przemysłowy	Bank Rolny	20,5	17,8	13,4	19,7	23,0
	SOP	30,0	43,1	45,1	52,9	56,0
	Przemysł cukrowniczy	49,5	39,1	41,4	26,4	17,1
	PZU	—	—	—	1,0	1,6
	CRS	—	—	—	—	2,3
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
IV rolniczy południowy	Bank Rolny	15,7	18,7	21,8	21,9	29,3
	SOP	72,0	74,4	69,8	67,2	67,5
	Przemysł cukrowniczy	12,3	6,9	8,3	3,4	1,1
	PZU	—	—	—	7,8	1,1
	CRS	—	—	—	—	1,0
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Województwo	Bank Rolny	22,0	18,9	15,2	21,0	25,2
	SOP	41,4	52,7	54,6	59,1	59,8
	Przemysł cukrowniczy	36,6	28,4	30,1	18,4	11,2
	PZU	—	—	0,1	1,5	1,5
	CRS	—	—	—	—	2,3
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Obliczono na podstawie statystyki instytucji kredytujących rolnictwo.

inwestycyjne. Istnieje jeszcze trzecia specjalna grupa kredytów — tzw. kredyty konsumpcyjne, przeznaczone na finansowanie potrzeb konsumpcyjnych ludności.

Kredyty obrotowe są bezpośrednio związane z realizacją bieżących nakładów produkcyjnych w gospodarstwach rolnych. Wszystkie nakłady na bieżącą produkcję ponoszone są bądź na początku cyklu produkcyjnego, bądź też w jego toku. Ich zwrot następuje natomiast po sprzedaniu przez gospodarstwo produktów rolnych. Właśnie ta rozpiętość w czasie od poniesienia nakładu do jego zwrotu, wymaga posiadania przez gospodarstwo rolne odpowiedniej ilości środków pieniężnych i wyznacza granice popytu na kredyt obrotowy. To charakterystyczne dla produkcji rolnej zjawisko nierównomiernego rozmieszczenia w czasie nakładów i przychodów ze sprzedaży produkcji sprawia, że zdecydowanie zwiększa się część nakładów w gospodarstwach chłopskich, ponoszona w I półroczu, podczas gdy przychody z produkcji wpływają w większym stopniu w II półroczu. Ma to także decydujący wpływ na kształtowanie się sezonowości zapotrzebowania na kredyty obrotowe i terminy ich spłaty.

Statystyka bankowa wykazuje, że około 70% kredytów obrotowych wypłaca się w I półroczu, natomiast ponad 50% spłat tych kredytów przypada na IV kwartał danego roku.[10] Cykl produkcyjny w rolnictwie wyznacza zatem w pewnym stopniu okres, na jaki powinny być udzielane kredyty obrotowe. Z reguły jest to okres półroczny lub roczny, niekiedy tylko nieco dłuższy. W praktyce przyjęto zasadę 18 miesięcznego okresu jako maksymalnego dla kredytów obrotowych (krótkoterminowych). Polityka gospodarcza państwa, zmierzająca do uruchomienia wszystkich rezerw w produkcji rolnej, objęła kredytowaniem wszystkie grupy gospodarstw chłopskich bez względu na ich obszar oraz wszystkie inne grupy ludności wiejskiej, posiadające warunki do rozwijania produkcji rolnej lub przyczyniające się do jej rozwoju. W związku z tym kredyt obrotowy może być przyznany każdemu gospodarstwu rolnemu, pracownikom służby rolnej i leśnej, członkom spółdzielni produkcyjnych oraz innym grupom ludności zamieszkałym na wsi. Kredyt obrotowy udzielany jest na wszystkie uzasadnione gospodarczo potrzeby związane z produkcją rolną. Jego zakres dla poszczególnych gospodarstw nie jest ograniczony, jeżeli nakład produkcyjny jest celowy i gospodarczo uzasadniony.

Kolejną grupą kredytów udzielanych gospodarce chłopskiej są kredyty

---

[10] R. Harasimowicz: *Działalność kredytowa na wsi*, PTE, Warszawa 1967, s. 37.

inwestycyjne.[11] Kredyty inwestycyjne są przeznaczone w szczególności na nowe budownictwo oraz większe remonty budynków i urządzeń gospodarczych, zakup maszyn i narzędzi rolniczych, zakładanie upraw specjalnych oraz zakup inwentarza zarodowego i bydła produkcyjnego. Głównym kierunkiem kredytowania inwestycji w gospodarstwach chłopskich jest jednak budownictwo.

W woj. lubelskim daje się obserwować zjawisko przesuwania się wielkości udzielanych kredytów inwestycyjnych od gospodarstw najniższych grup obszarowych do gospodarstw większych. O ile w 1958 r. gospodarstwa do 2 ha ziemi partycypowały w sumie kredytu długoterminowego w 15,1%, to w 1968 r. udział tych gospodarstw wynosił tylko 8,1%, wzrósł natomiast udział wyższych grup obszarowych gospodarstw, np. gospodarstw grupy 2—5 ha z 49,5% w 1958 r. do 52,2% w 1965 r.; gospodarstw 5—10 ha z 22,9% do 35,9% w 1968 r.; gospodarstw wielkorolnych (powyżej 10 ha) z 2,6% do 5,9% w 1968 r. (tab. 11). Wydaje się, że jest to zjawisko korzystne z ekonomicznego punktu widzenia, chodzi przecież o uzyskanie jak najwyższej efektywności zastosowanych środków, a tę bardziej zapewniają większe warsztaty rolne niż małe.

Tab. 11. Zmiany w poziomie udzielanych kredytów długoterminowych dla poszczególnych grup obszarowych gospodarstw (w %)
Changes in the level of given long-term loans for individual area group farms (in %)

Lata objęte badaniami	Razem	grupy obszarowe gospodarstw w ha				
		do 2	2 - 5	5 - 10	10 i więcej	Inni kredytobiorcy
1958	100,0	15,1	49,5	22,9	2,6	9,9
1961	100,0	9,0	55,9	29,1	3,1	2,9
1965	100,0	7,8	52,2	35,5	4,2	0,3
1968	100,0	8,1	49, 9	35,9	5,9	0,2

Źródło: Obliczono w oparciu o materiały Banku Rolnego w Lublinie.

[11] Do kredytów inwestycyjnych zaliczamy: udzielane przez Bank Rolny kredyty długoterminowe, przez SOP-y kredyty średnioterminowe oraz przez PZU — kredyty prewencyjne, udzielane na ogniotrwałe pokrycia dachowe. Zarówno w krótkoterminowych kredytach udzielanych przez SOP, jak również w kredytach udzielanych na zakupy ratalne ludności wiejskiej, znajduje się także znaczny odsetek kredytów inwestycyjnych. Z tego względu do kredytów inwestycyjnych doliczyliśmy także kredyty krótkoterminowe SOP przeznaczone na budownictwo i remonty, oraz wszystkie kredyty ratalne poza przeznaczonymi na sfinansowanie zakupów artykułów konsumpcyjnych ludności.

Ostatnią grupą kredytów udzielanych indywidualnym gospodarstwom rolnym są kredyty konsumpcyjne (na zakupy ratalne).[12] Pozostają one w gestii Spółdzielni Oszczędnościowo-Pożyczkowych.

Od 1960 r. wprowadzono sprzedaż ratalną dla ludności wiejskiej.[13] Celem wprowadzenia tego systemu sprzedaży na wsi było udostępnienie nabycia towarów konsumpcyjnych dla ludności wiejskiej, aczkolwiek tą sprzedażą objęto także niektóre artykuły do produkcji rolnej.

Ze względu na organiczny charakter indywidualnych gospodarstw rolnych, kredyt konsumpcyjny udzielany ludności rolniczej pośrednio wywiera także wpływ na produkcyjność gospodarstw. Niemożność bowiem zaspakajania określonych potrzeb konsumpcyjnych ludności rolniczej (np. potrzeby leczenia w chorobie, urządzenie wesela, kupienia nowych mebli czy odzieży itp.) często zmuszają rolnika do wyzbycia się inwentarza żywego. Tego rodzaju przypadki powodują w konsekwencji osłabienie zdolności produkcyjnej gospodarstwa. Możliwość skorzystania z kredytu w takich sytuacjach rozwiązuje najczęściej te sprawy bez szkody dla bieżącej działalności produkcyjnej.

W strukturze rzeczowej udzielanych ludności wiejskiej kredytów bankowych pierwsze miejsce zajmują kredyty obrotowe — około 55%, na drugim miejscu znajdują się kredyty inwestycyjne — 41% i około 4% stanowią kredyty konsumpcyjne (tab. 12). Z obliczeń wynika, że główną formą udzielanych kredytów są kredyty produkcyjne (inwestycyjne i obrotowe). Udział kredytów obrotowych, biorących bezpośredni udział w finansowaniu procesów produkcyjnych jest w woj. lubelskim wysoki, co z ekonomicznego punktu widzenia stanowi zjawisko pozytywne.

---

12 Udział kredytów ratalnych udzielanych na cele konsumpcyjne wynosi w woj. lubelskim około 60% ogółu kredytów wypłacanych na zakupy ratalne.

13 W Polsce wprowadzenie systemu kredytowania zakupów detalicznych nastąpiło po r. 1955. Należy stwierdzić, że po II wojnie światowej na całym świecie nastąpił szybki wzrost kredytu konsumpcyjnego, co właśnie jest związane ze wzrastającym znaczeniem sprzedaży ratalnej w handlu detalicznym. W krajach wysoko rozwiniętych udział sprzedaży ratalnej w ogólnej wartości obrotów detalicznych osiągnął wyjątkowo wysoki poziom. Krajem o najbardziej rozwiniętej sprzedaży ratalnej są Stany Zjednoczone A.P. Sprzedaż ratalna ma też rosnące znaczenie w innych krajach kapitalistycznych, w tym także europjskich. Np. w NRF już w r. 1962 sprzedaż kredytowa stanowiła 14% ogólnej sprzedaży detalicznej. W r. 1961 z ogólnej sprzedaży mebli sprzedano ich w NRF na raty 42%, a odbiorników radiowych i telewizyjnych — 49%. Oznacza to, że w NRF co szósta transakcja detaliczna zawierana była na warunków kredytowych. We Francji na raty kupuje się 33% samochodów, 37% lodówek, 25% telewizorów (zob. E. Jaraczewski: *Problemy kredytu konsumpcyjnego*, „Gospodarka Planowa" 1963, nr 8—9, s. 41).

Tab. 12. Struktura rzeczowa kredytów wypłacanych ludności wiejskiej w woj. lubelskim w latach 1958—1968 (w %)

The factual loans paid out to country people in the Lublin province in the years 1958—1968 (in %)

Rejony	Rodzaje kredytów	Lata badań				
		1958	1960	1961	1965	1968
I rolniczy północny	Kredyty obrotowe	70,9	68,9	70,2	47,1	48,7
	Kredyty inwestycyjne	29,1	30,0	29,0	49,1	47,6
	Kredyty konsumpcyjne	—	1,1	0,8	3,8	3,7
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
II uprzemysławiany	Kredyty obrotowe	69,8	61,8	70,8	40,1	52,1
	Kredyty inwestycyjne	30,2	37,4	28,1	55,0	41,0
	Kredyty konsumpcyjne	—	0,8	1,1	4,9	3,9
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
III rolniczo-przemysłowy	Kredyty obrotowe	75,8	73,7	76,3	56,2	58,0
	Kredyty inwestycyjne	24,2	25,9	23,3	40,3	37,4
	Kredyty konsumpcyjne	—	0,4	0,4	3,5	4,6
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
IV rolniczy południowy	Kredyty obrotowe	69,5	64,5	64,7	40,4	47,7
	Kredyty inwestycyjne	30,5	34,4	35,3	54,1	47,7
	Kredyty konsumpcyjne	—	1,1	—	5,5	4,6
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
Województwo	Kredyty obrotowe	73,8	71,2	73,8	52,3	54,7
	Kredyty inwestycyjne	26,2	28,2	25,7	44,0	41,0
	Kredyty konsumpcyjne	—	0,6	0,5	3,7	4,3
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło Obliczenia autora na podstawie materiałów bankowych i innych danych.

OGÓLNY POZIOM PRZYCHODÓW PIENIĘŻNYCH I ICH STRUKTURA

Omówione poprzednio trzy elementy przychodów pieniężnych stanowią aktualnie podstawowe źródła, z których gospodarstwa chłopskie otrzymują pieniądze. Poza tymi źródłami niektóre gospodarstwa mają możliwość zdobycia dodatkowych jeszcze przychodów (np. z produkcji nierolniczej, z tytułu otrzymanych spłat rodzinnych, wypłaconych udziałów itp.). Przychody jednak z tych źródeł są raczej znikome, a samo ich występowanie nie jest zjawiskiem masowym.

Ogólna suma przychodów z tytułu realizacji produkcji rolniczej, zarobkowania i otrzymanych kredytów, charakteryzuje w stopniu wystar-

Tab. 13. Łączne przychody gospodarstw z produkcji rolniczej, zarobkowania i kredytów (w mln zł)
The joint takings of farms from produce, earnings and loans (in mld. zł.)

Lata	Rejony: I rolniczy północny	II uprzemysławiany	III rolniczo-przemysłowy	IV rolniczy południowy	Województwo lubelskie
1958	1532,1	371,1	4247,2	424,8	6 575,1
1959	1681,5	383,5	4497,3	459,7	7 022,0
1960	1835,6	417,1	4960,9	492,5	7 706,1
1961	2031,7	403,5	5427,9	486,2	8 349,3
1962	2073,9	439,8	5684,2	521,8	8 719,7
1963	2034,6	522,0	6199,6	606,4	9 362,6
1964	2357,5	581,3	6555,8	646,1	10 140,7
1965	2558,3	609,4	7299,5	691,9	11 159,1
1966	2991,8	700,5	8200,7	763,3	12 656,3
1967	3135,8	732,6	8581,4	903,3	13 253,1
1968	3386,4	776,1	8810,5	900,6	13 873,6
1969	3635,8	820,7	8518,7	958,9	13 934,1
1970	3771,3	846,7	8991,9	1013,7	14 623,6
1958=100%	246,1	228,1	211,7	238,0	222,0

Źródło: Powyższe dane są sumą poprzednich obliczeń szczegółowych. W latach 1969—1970 w powyższych sumach ujęto tylko kredyty bankowe, pomijając wszystkie inne.

czającym sytuację dochodową, a pośrednio także sytuację finansową chłopskiego rolnictwa. Sumy przychodów, o których mowa, przedstawia tab. 13. Łączna kwota przychodów pieniężnych gospodarstw indywidualnych z omówionych trzech źródeł otrzymywania gotówki wzrosła w woj. lubelskim z 6,5 mld. zł w 1958 r. do ponad 14,5 mld zł w 1970 r. Jest to wzrost ponad dwukrotny (wskaźnik dynamiki wzrostu w stosunku do 1958 r. stanowi 222%). Wynika z tego, że na przestrzeni badanych 12 lat przychody rolnictwa chłopskiego wzrastały w woj. lubelskim przeciętnie o około 10% rocznie. W poszczególnych rejonach to tempo wzrostu było znacznie zróżnicowane. Było szybsze w rejonach rolniczych, w których wahało się od 11% w rejonie IV do 12,2% w obszarze I, niż w rejonach uprzemysławianych, w których przeciętne roczne wskaźniki wzrostu przychodów wyniosły 9,3% w obszarze III i 10,7% w rejonie puławskim (II).

Potwierdza się i w tym przypadku znana skądinąd prawda, że tempo rozwoju rejonów zacofanych gospodarczo w momencie wkroczenia przez nie na drogę rozwoju gospodarczego jest znacznie szybsze niż obszarów charakteryujących się już wyższym poziomem rozwoju gospodarki. W tym konkretnym przypadku o szybszym tempie wzrostu przychodów pieniężnych gospodarstw w rejonach rolniczych przesądziła wyższa dynamika produkcji towarowej rolnictwa oraz większe tempo wypłat kredytowych dla wsi.

Zaobserwowane prawidłowości potwierdzają także dane przeliczone na 1 gospodarstwo rolne oraz na 1 ha użytków rolnych. Poziom przychodów na 1 gospodarstwo rolne oraz na 1 ha użytków rolnych był znacznie niższy w rejonach rolniczych niż w obszarach uprzemysławianych; wynosił on około 35 tys. zł na 1 gospodarstwo rolne i około 6—7 tys. zł na 1 ha użytków rolnych w rejonach I i IV, natomiast w obszarach II i III sumy te wynosiły około 38—40 tys. zł na 1 gospodarstwo rolne i około 10—12 tys. zł na 1 ha użytków rolnych, ale dynamika tych przychodów była znacznie wyższa w pierwszej grupie rejonów niż w drugiej (tab. 14).

Warto zwrócić uwagę na udział poszczególnych źródeł omówionych przychodów w łącznych sumach pieniężnych przychodów gospodarstw. W sumach tych przychody z produkcji rolniczej stanowią obecnie około 70% (w 1958 r. ponad 82%), z otrzymywanych kredytów około 20% (w 1958 r. tylko 8,5%) i z tytułu zarobkowania w gospodarce uspołecznionej około 10% (tab. 15). W strukturze procentowej tak obliczonych przychodów wyróżnia się rejon II, w którym odsetek przychodów z tytułu pracy zarobkowej jest najwyższy i wynosi około 16%. Jest to konsekwencją szybkiej industrializacji tego obszaru, co pociąga za sobą wzrost zatrudnienia w działach pozarolniczych.

Z obliczonej struktury przychodów wynika, że coraz większą rolę w kształtowaniu poziomu przychodów pieniężnych w gospodarstwach chłopskich spełniają źródła pozarolnicze, takie jak kredyty bankowe oraz zarobkowanie w gospodarce uspołecznionej. Udział procentowy przychodów z produkcji towarowej rolnictwa, choć nadal jest najwyższy, jednak z roku na rok maleje. Szczególnie silny wpływ na kształtowanie się struktury przychodów wywierają kredyty, które w każdym z badanych rejonów, stanowią drugie pod względem wielkości za produkcją towarową, źródło przychodów pieniężnych.

Rola kredytów rolniczych w kształtowaniu sytuacji dochodowej wsi będzie nadal rosła.

Dokonany przez nas szacunek poziomu i struktury przychodów pieniężnych gospodarstw indywidualnych w woj. lubelskim pośrednio charakteryzuje nam sytuację finansową warsztatów rolnych w poszczególnych rejonach. Na podstawie przeprowadzonych szacunków można wska-

Tab. 14. Łączne przychody pieniężne gospodarstw, przypadające na 1 gospodarstwo oraz na 1 ha użytków rolnych (w zł)
The joint takings of farms, per farm and per hectare of arable land (in zł.)

Rejony	Wyszczególnienie	Lata					1958=100%
		1958	1961	1965	1968	1970	
I	na 1 gospodarstwo rolne	13 670	18 840	23 270	30 750	35 110	256,8
	na 1 ha użytków rolnych	2 480	3 290	4 160	5 560	6 190	249,5
II	na 1 gospodarstwo rolne	17 840	20 170	29 870	35 600	38 480	215,6
	na 1 ha użytków rolnych	5 270	5 730	8 760	11 070	12 070	229,0
III	na 1 gospodarstwo rolne	17 590	23 640	30 380	37 170	40 410	229,7
	na 1 ha użytków rolnych	4 680	5 920	8 040	9 690	9 890	211,3
IV	na 1 gospodarstwo rolne	14 410	17 240	24 530	32 040	35 300	244,9
	na 1 ha użytków rolnych	2 983	3 620	4 999	6 622	7 450	249,7
Województwo	na 1 gospodarstwo rolne	16 290	21 650	28 000	34 900	38 400	235,7
	na 1 ha użytków rolnych	3 785	4 809	6 450	8 040	8 480	224,0

Źródło: Obliczenia autora z sum ogólnych ustalonych w tab. 13. W 1970 r. ujęto tylko kredyty bankowe.

zać, że od strony przychodów pieniężnych sytuacja ta w gospodarstwach rejonów uprzemysławianych (II i III) jest korzystniejsza niż w warsztatach zaliczanych do rejonów czysto rolniczych (I i IV). Decydują o tym wyższe pod względem absolutnym w rejonach uprzemysławianych sumy przychodów pieniężnych przypadających zarówno na 1 gospodarstwo rolne, jak i na 1 ha użytków rolnych.

Tab. 15. Struktura łącznych przychodów pieniężnych w gospodarstwach chłopskich (w %)

The structure of joint takings of peasant farms (in %)

Lata	Rodzaje przychodów	Rejony				Województwo lubelskie
		I	II	III	IV	
1958	z produkcji rolniczej	84,6	80,2	82,0	81,8	82,5
	z zarobkowania	7,8	8,0	9,4	10,8	9,0
	z otrzymanych kredytów	7,6	11,8	8,6	7,4	8,5
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1960	z produkcji rolniczej	81,2	74,2	77,2	75,5	77,9
	z zarobkowania	7,3	8,6	8,9	10,5	8,6
	z otrzymanych kredytów	11,5	17,2	13,9	14,0	13,5
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1962	z produkcji rolniczej	79,8	74,2	76,3	74,9	76,9
	z zarobkowania	7,7	10,1	9,4	12,0	9,3
	z otrzymanych kredytów	12,5	15,7	14,3	13,1	13,8
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1965	z produkcji rolniczej	73,3	66,4	70,8	69,0	71,0
	z zarobkowania	8,7	14,6	10,0	11,3	10,0
	z otrzymanych kredytów	18,0	19,0	19,2	19,7	19,0
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1968	z produkcji rolniczej	71,1	67,4	70,8	69,2	70,5
	z zarobkowania	8,9	15,5	10,5	12,6	10,5
	z otrzymanych kredytów	20,0	17,1	18,7	18,2	19,0
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
1970	z produkcji rolniczej	71,9	67,1	72,5	72,8	71,9
	z zarobkowania	9,1	16,3	11,9	12,0	11,5
	z otrzymanych kredytów	19,1	16,6	15,6	15,2	16,6
	Razem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Źródło: Obliczono na podstawie uprzednio ustalonych danych. W 1970 r. ujęto tylko kredyty bankowe, pomijając wszystkie inne.

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается денежная ситуация единоличных крестьянских хозяйств Люблинского воеводства на основе оценки их денежных доходов. Источниками денежных доходов были:

1) реализация товарной сельскохозяйственной продукции;

2) дополнительные заработки сельского населения (вне собственного хозяйства);

3) сельскохозяйственные кредиты.

Вышеупомянутая оценка проводилась по отдельным районам, с учетом деления Люблинского воеводства на четыре экономических района, отличающихся друг от друга качеством почв, степенью индустриализации и уровнем общего хозяйственного развития. Эта экономическо-сельскохозяйственная дифференциация Люблинского воеводства связана с теми различиями, которые наблюдаются в денежных доходах крестьянских хозяйств.

Принамая во внимание три источника денежных доходов крестьянских хозяйств, подсчитано, что общая сумма денежных доходов в единоличных хозяйствах возросла с 6,5 млрд. злотых в 1958 г. до свыше 14,5 млрд. злотых в 1970 г. (т.е. больше чем в два раза — на 222%). Из этих данных следует, что в течение 12 лет денежные доходы единоличных хозяйств в Люблинском воеводстве увеличились в среднем на 10% в год. Этот темп роста был не везде одинаков. Он был быстрее в сельскохозяйственных районах (I и IV), где он колебался в границах 11—12,2%, чем в индустриализированных (II и III), где среднегодовой показатель доходов составлял 9,3—10,7%. Однако абсолютный уровень денежных доходов был значительно выше в группе индустриализированных районах и составлял (на одно хозяйство) 38—40 тыс. зл. и 10—12 тыс. зл. на 1 га сельскохозяйственных угодий, тогда как в сельскохозяйственных районах эти доходы составляли около 35 тыс. зл. на одно хозяйство и 6—7 тыс. зл. на 1 га сельскохозяйственных угодий.

В 1970 г. доходы от сельскохозяйственной продукции составляли 70%, вследствие полученных кредитов — около 20% и вследствие занятости в обобществленном хозяйстве — около 10%. В 1958 г. доходы от сельскохозяйственной продукции составляли свыше 82%, а остальные 18% приходились на другие (несельскохозяйственные) источники доходов. Отсюда следует, что в настоящее время все большую роль в формировании уровня денежных доходов в единоличных крестьянских хозяйствах играют не сельскохозяйственные источники, а такие как банковые кредиты и занятость в обобществленном хозяйстве (тоже чаще всего не сельском).

Автор считает, что этот процесс будет возрастать и дальше.

SUMMARY

The paper evaluates the profits of the individual agricultural farm in the Lublin province on the basis of the estimation of their takings coming from the following three sources:

1) the sales of marketable agricultural produce,
2) the earnings of farmers working outside their own farms,
3) agricultural loans.

The mentioned estimations were made on a regional cross-section, taking into account the division of the Lublin province into four economical-agricultural regions, differing in the quality of soil, degree of industrialization and level of general economical development. As in connection with the economical-agricultural differentiation of the area of the province, significant differences in the profits of peasant farms occur.

Taking into consideration the above three basic sources of cash incoming to peasant farms, it has been estimated that, the joint sum of takings in individual farms in the Lublin province has increased from 6.5 mld zł in 1958 to over 14.5 mld zł in 1970, that is more than double (222%). This means that during the 12 years under research, the takings of peasant agricultural farms in the Lublin province increased on average about 10% yearly. In individual regions of the province this increase rate was significantly differentiated. It was greater in the agricultural regions (I and IV), where it fluctuated between 11% and 12.2%, than in the industrialized regions (II and III) in which the average yearly rate of takings increase reached 9.3% to 10.7%. However the total level of takings was significantly higher in the industrialized region group and amounted to 38—40 thousand zł per agricultural farm and about 10—12 thousand zł per hectare of arable land, while in the agricultural regions the takings amounted to about 35 thousand zł per agricultural farm and about 6—7 thousand zł per hectare of arable land.

In 1970, 70% of takings came from agricultural production, 20% — from loans and 10% from earnings of peasants employed in State controlled enterprises. In 1958 the takings from agricultural production still amounted, in such a calculated structure, to over 82%, while the takings from non-agricultural sources amounted to less than 18%. This shows that, at present non-agricultural sources play a more and more greater role in the formation of the takings level in peasant farms, just as bank loans or earnings in State controlled enterprises most often non--agricultural.

It seems that the participation of farm takings from these sources in the total takings structure, will be on a further increase.